

Frau electoral o cop d'estat a Bolívia.

La mediatització de la política a través de Twitter i els mitjans de comunicació durant la crisi política de la tardor de 2019. Anàlisi dels missatges i titulars publicats segons el model propaganda (MP).

UXÍO BECEIRO GARCÍA

XXI PREMIS SALVADOR REIXACH 2021

MODALITAT HUMANITATS I COMUNICACIÓ · BATXILLERAT

**Frau electoral o cop d'estat a Bolívia.
La mediatització de la política a
través de Twitter i els mitjans de
comunicació durant la crisi política
de la tardor de 2019.**

Anàlisi dels missatges i titulars publicats segons
el model propaganda (MP).

Uxío Beceiro García

Treball de recerca de batxillerat
Grup 2C - Ciències Socials i Història
Tutor: Joan Boada
Institut Santiago Sobrequés
Girona, 9 de novembre de 2020

Introducció i objectius

L'article resumeix un extens treball de recerca que fa èmfasi especialment en l'anàlisi dels aspectes comunicacionals i simbòlics del que semblava desplegar-se com a nova modalitat de cop d'estat, tractant de vincular-ho amb altres processos de reacció dretana i fonamentalisme religiós presents en el contrarelat polític envers els projectes llatinoamericans d'emancipació. Es tracta de processos que han estat esperonats per eleccions democràtiques, per reivindicacions ecològiques i culturals, pel reconeixement de l'indigenisme, del feminisme i de la pluralitat nacional, així com també

per la possibilitat d'assumir posicions no genèriques, no deterministes i no fonamentalistes, que limitin els trets íntimament violents de l'ordre internacional actual des de la primera dècada del segle XXI.

A la tardor de 2019, seguint l'elecció nacional de 20 d'octubre, arribaven des de Bolívia notícies contradictòries en relació amb els dubtes sobre la victòria electoral d'Evo Morales i el seu posterior enderrocament i fugida a Mèxic, després de perdre el suport de l'exèrcit i enmig de protestes generalitzades, tant d'opositors com de partidaris, que ràpidament es van convertir en titulars, piulades i etiquetes viralitzades, mentre persones arreu del món anaven discutint el que passava al país.

Els discursos polaritzats i les diferents construccions mediàtiques del relat dels fets convidaven a qüestionar-se sobre la importància del lloc o el punt de vista des del qual es produeix i s'emet la informació. D'altra banda, la complexitat de les relacions entre pobles originaris i descendents dels colonitzadors situen Bolívia com un laboratori polític únic en què es produeixen processos de transformació social complexos i contradictoris que permeten formular preguntes globals a partir de les situacions específiques i locals. En els darrers anys, l'ús massiu dels mitjans de comunicació a través d'internet ha

Patricia Arce, alcaldesa indígena de la ciutat de Vinto pel MAS, agredida i humiliada públicament per grups de l'oposició (7/11/2019).

canviat irrevocablement les formes de socialització i de participació pública. L'objectiu general de la recerca era aconseguir una visió del procés de polarització política de la tardor de 2019 a partir de la lectura transversal de la bibliografia i de l'anàlisi del corpus textual de la premsa i de les publicacions en Twitter dels agents polítics principals.

Com a objectiu específic es planteja, a partir de la recerca bibliogràfica sobre el context bolivià i sobre la teoria de la comunicació, i mitjançant la utilització d'instruments metodològics que permeten l'anàlisi d'un corpus textual i la investigació qualitativa en l'àmbit de les ciències socials i humanes, determinar si a Bolívia hi havia hagut un cop d'estat o bé la recuperació de la democràcia després d'un intent de frau electoral.

La hipòtesi a falsar era, per tant, que els esdeveniments a Bolívia, tot i no complir amb els requisits formals d'un cop d'estat tradicional, podrien ser considerats representatius de les noves formes de cop d'estat del segle XXI.

El *Movimiento al Socialismo-Instrumento Político por la Soberanía de los Pueblos* (MAS-IPSP) va néixer com l'eina electoral dels sindicats cocaleros del Chapare i Cochabamba i va adquirir importància nacional en enfrontar-se, d'una banda, a l'imperialisme nord-americà i transnacional i, de l'altra, a les polítiques racistes i de marginalització dels pobles originaris. Liderat per l'aimara Evo Morales, d'origen rural i vinculat al sindicalisme, i per l'intel·lectual García Linera, blanc i de classe mitjana però empresonat com a membre d'un moviment armat indigenista, la seva victòria sense precedents a les eleccions de 2005 va simbolitzar la confluència de dues tradicions de lluita (l'esquerra popular i els moviments indígenes), emmarcada dins l'onada de governs democràtics d'esquerra a tot Amèrica Llatina (Chávez a Veneçuela, Correa a

Jeanine Áñez, autoproclamada Presidenta de Bolívia per la gràcia de Déu i dels militars.

l'Equador, Lula al Brasil). El seu programa de govern es basava en l'Agenda d'Octubre i les seves línies estratègiques principals es centraven en la nacionalització dels recursos més importants del país, la reforma agrària, l'autonomia dels pobles originaris, amb la creació d'un estat plurinacional que refundés l'estat-nació i que superés el model neoliberal, l'avenç en els drets socials i la descentralització politico-administrativa. Aquests plantejaments van ser fortament qüestionats pels grups polítics i econòmics de l'oposició, majoritaris en els departaments de la

Media Luna oriental, defensors de la tesi dels "dos països" (indígena/mestís, rural/urbà, oriental/occidental) i del manteniment de l'estatu quo i fortament vinculats als moviments de les esglésies evangèliques i el fonamentalisme religiós. Els enfrontaments entre les dues posicions s'inicien durant el procés de discussió i aprovació de la nova Constitució (2009) i s'exacerben a les eleccions de desembre quan el MAS augmenta la representativitat també als territoris orientals, de manera que consolida un abast nacional, interclassista i multiètnic. D'altra banda, però, el govern del MAS començava a ser qüestionat des dels seus mateixos aliats (indigenistes, feministes i altres grups de l'esquerra boliviana i llatinoamericana) pel manteniment d'un model econòmic extractivista, per les incoherències en les polítiques educatives i de gènere, i per la decisió de Morales de forçar canvis legislatius per tal de mantenir-se en el poder com a mínim una legislatura més.

Desenvolupament

1. Bases teòriques i metodologia

Atesa la complexitat del tema, i seguint els models teòrics MP, LQR i LTI, s'intenta identificar (corpus textual) i desxifrar (interpretació contextual i lògica) aquesta retòrica i veure si hi ha una narrativa comuna en la construcció del "cop d'estat" a Bolívia.

El **Model de Propaganda (MP)** presentat per Herman i Chomsky a l'obra *Manufacturing Consent* (1988) ha estat utilitzat per l'anàlisi crítica de l'estructura dels mitjans de comunicació de massa hegemònics i podria ser útil per comprendre el tractament mediàtic del que va succeir a Bolívia el 2019, així com també per analitzar com les velles elits polítiques i econòmiques del país andí es van implicar per tal defensar els seus

interessos envers el govern socialista liderat per primer cop per un indígena aimara. Segons aquest model, els mitjans de comunicació “serveixen per mobilitzar el suport a favor dels interessos especials que dominen l’activitat estatal i privada”, és a dir, ajuden a generar hegemonia i produir consens. El seu paper pot ser analitzat a través de diferents elements o filtres: grau de concentració de la propietat, publicitat com a font principal d’ingressos, dependència de les “fonts oficials” (la informació proporcionada pel govern, les empreses i el grup d’experts sectorials), correctius com a mètodes per disciplinar els mitjans de comunicació (els anomenats *flaks*, com ara amenaces als periodistes crítics, pressions dels lobbies i les corporacions...), l’anticomunisme com a mantra ideològic i mecanisme de control fonamentat en diversos axiomes inqüestionats (“l’eficàcia de mercat”, “l’antiterrorisme”, la demonització de l’adversari...) i la tecnologia com a filtre. Tanmateix, la recerca que ens ocupa és un exemple de l’abast i la penetració social d’internet, ja que s’ha centrat en l’accés a publicacions a les xarxes socials, als mitjans de comunicació digitals, a llibres i articles electrònics.

El món polític està format per una estranya barreja d’estètica i propaganda. Com a complement al marc teòric, la interpretació que es proposa està inspirada en el que Eric Hazan anomena *Lingua Quintae Republicae* (LQR), referint-se a l’ús poc crític del llenguatge del liberalisme econòmic per part de polítics, economistes i publicistes en el context de la V República Francesa. Per altra banda, també s’utilitza la crítica de Victor Klemperer a la llengua utilitzada pel Tercer Reich (LTI, *Lingua Tertii Imperii*). De propaganda i notícies falses sempre n’hi ha hagut, per això ens correspon una lectura crítica de les realitats “creades” des de diferents mitjans segons les seves condicions de possibilitat i existència.

Per tal d’analitzar el discurs s’han fet servir diferents fonts i diferents instruments metodològics. En primer lloc, una anàlisi quantitativa del corpus textual, tant dels comptes de Twitter dels agents polítics més destacats, com de les capçaleres dels principals mitjans de comunicació (digitals i físics) locals i internacionals, fent servir el programari **AntConc 3.4.3**. En segon lloc, una anàlisi qualitativa a partir de l’extracció manual de frases i conceptes significatius en funció de la determinació de dicotomies i de l’anàlisi de diferents tipus de fal·làcies en els discursos de les personalitats polítiques seleccionades. Per últim, una valoració de l’estructura de la premsa a Bolívia segons els filtres del Model de Propaganda de Herman-Chomsky.

2. Resultats

■ Anàlisi textual dels comptes de Twitter

Als comptes del MAS s’aprecia un ús del llenguatge poc agressiu per referir-se al govern de la presidenta Áñez (“*gobierno de facto*”), reforçant la imatge respectuosa i institucional que volen mostrar a les xarxes socials. La contundència dels seus

missatges resideix en la denúncia basada en l'exposició de fets, no en l'ús de desqualificacions i atacs ad hominem. Mantenen un estil assertiu, reclamant per exemple la revisió d'informes que contradiuen el de l'OEA. Hi ha molt poques referències als noms propis dels adversaris polítics i el discurs és argumentatiu i poc repetitiu, centrat en propostes programàtiques i no en consignes populistes.

Als comptes del bloc de centredreta, en canvi, són molt més freqüents els noms propis dels adversaris polítics, amb un discurs més centrat en la crítica personal que en el qüestionament de les idees polítiques. Aquests noms, sobretot el d'Evo Morales, se situen a més en un context relacionat amb greus acusacions que, partint de l'atribució inicial de frau electoral, van ampliant el seu sentit fins a demonitzar la figura del president i tot el seu projecte polític. Això, juntament amb l'altíssima freqüència de l'n-grama "*corrupción, abuso de poder y despilfarro*", identifiquen el missatge principal d'un govern que arriba al poder autodefinint-se com a interí, però immediatament comença a prendre decisions de gran calat. Tot i el to populista, s'aprecia una moderació progressiva del llenguatge en els missatges.

Per últim, als comptes del bloc de la ultradreta, resulta significativa la freqüència de referències religioses en pràcticament tots els missatges, amb un discurs dirigit a un electorat conservador, religiós i que s'emmiralla en els valors de les elits econòmiques, tot i no formar-ne part. Sobta la menor freqüència relativa de termes com a *fraude* o *corrupción* o de referències a l'informe de l'OEA. Sovintegen, en canvi, paraules que no aporten cap prova dels fets, les anomenades paraules màscara, que fan referència a conceptes abstractes però en un context buit de contingut (justícia, unitat, llei, democràcia...). Es repeteixen les al·lusions personalistes a Evo Morales i als seus seguidors, tot i evitar lemes violents que havien estat freqüents en altres moments ("*Haga patria, mate un collar...*").

■ Anàlisi textual de les capçaleres dels diaris

La premsa boliviana actual es troba en mans de conglomerats privats associats a hòldings estrangers i de grups religiosos (catòlics i cristians evangèlics, fonamentalment). Si s'exceptua el Grup Prisa, els mitjans hegemònics pertanyen a famílies amb llarga tradició periodística i empresarial i/o grups oligàrquics locals, majoritàriament de dretes i hostils als governs del MAS. Els intents per part del govern de Morales d'impulsar un mitjà escrit més afí van fracassar per problemes econòmics. Existeixen també mitjans escrits i emissores de ràdio indígenes que apleguen una part del moviment alternatiu d'esquerres.

L'anàlisi textual dels titulars de les portades dels diaris bolivians mostra que el nom d'Evo Morales apareix amb gran freqüència i en un context negatiu, vinculat directament amb atributs totalitaris i de perversió personal. Cap titular, en canvi,

recull les massacres de Sacaba i Senkata, denunciades per observadors locals i internacionals. Si s'analitza la premsa llatinoamericana com un únic bloc, es pot validar la principal hipòtesi del model MP: els mitjans transmeten majoritàriament continguts favorables al relat de les classes dominants de la regió i el món. Cal observar, però, un cert contrabanç, amb premsa cubana, argentina, mexicana i veneçolana que parla directament de “cop d'estat”. La premsa europea i nord-americana evita parlar explícitament de cop d'estat, tot i que alguns titulars, com el del diari El País, reconeixen que un exèrcit enderroca un president legítimament elegit a les urnes. En valorar les concordances de l'n-gram “fraude electoral”, es pot observar que mitjans conservadors, com l'espanyol ABC, insisteixen en relacionar-lo amb la influència de Cuba i Veneçuela, mentre que altres de més progressistes, com Público, el connecten amb els informes crítics amb l'OEA. En el cas de l'ABC s'observa clarament un exemple d'aplicació del cinquè filtre del model MP (el filtre de l'anticomunisme), que inclou no només els governs cubà i veneçolà, sinó també el Fòrum de São Paulo, la Teologia de l'Alliberament o, fins i tot, el partit polític Podemos. A la premsa alternativa, tant l'anglosaxona com la indígena, el nom del president Morales és molt menys freqüent i se situa per darrere d'expressions com “United States”, “cambio de régimen”, “separatista de Santa Cruz”, “the coup regime” o “derechos humanos”. En el món anglosaxó, l'asimetria de poder amb la premsa hegemònica porta a mitjans alternatius com Grayzone a especialitzar-se en anàlisi crítica i posar el focus en aspectes diferencials. Els mitjans indígenes, com Kawasachun News, fan un intent de donar a conèixer al món, a través de les xarxes socials i la utilització de l'anglès, una interpretació alternativa del conflicte bolivià, resignificant els esdeveniments des de la perspectiva dels moviments socials indigenistes propers al MAS i contraris al que consideren que ha estat un inequívoc cop d'estat. Aquesta

El discurs hegemònic creat pels opositors del MAS i l'OEA es reflecteix tant a la premsa boliviana com a la internacional.

postura va comportar que el Ministeri de Comunicació decomissés els seus equípaments de transmissió radiofònica, sota l'acusació de sedició i desinformació.

■ Anàlisi d'etiquetes, fal·làcies de la dreta populista i dicotomies

Mitjançant el recull i la classificació de l'ús d'etiquetes es pot mostrar com i per què les xarxes socials s'han convertit en llocs poderosos per documentar i desafiar episodis de brutalitat policial i tergiversació de notícies en els mitjans de comunicació hegemònics. És "l'activisme amb etiquetes", que, malgrat les dificultats metodològiques (p.e. que una mateixa etiqueta pugui codificar tuits a favor o en contra d'un dels actors polítics) dona veu a individus i comunitats silenciats pels mitjans hegemònics. Algunes etiquetes (#EvoElMundoEstaContigo, #Senkata, #Sacaba) van servir per transmetre informació sobre els esdeveniments abans que els mitjans de comunicació convencionals i per fer una crida d'atenció sobre la brutalitat dels fets. També cal dir que la utilització de formes específiques negatives, referides tant al president Morales com a la presidenta Ñez, confirma l'existència d'una tasca desacreditadora direccionada.

La mateixa tendència s'aprecia en l'anàlisi de l'ús de fal·làcies al discurs populista de dretes. Es troben exemples de les cinc fal·làcies més importants en el vocabulari polític dominant abans, durant i després del derrocament de Morales.

Per últim, es fa servir una anàlisi de dicotomies per a l'estudi del documental *Humillados y ofendidos*, de César Brie. En el discurs dels agredits s'observa la convivència d'expressions d'autoestigma amb altres de dignitat i naixement d'una consciència política mentre que per la banda dels agressors, a més de l'extrema violència de paraules i fets, sobta la barreja de reivindicacions de caire autonomista amb el discurs cosificador i animalitzador de l'adversari polític. Destaca també el contrast aclaparador entre paraules i imatges recollides al documental. A partir d'aquest material es poden observar les xarxes d'associacions i oposicions presents en una societat tan polaritzada, cosa que ens permet codificar les característiques de les tres grans articulacions (esquerra indigenista, centredreta i ultradreta) ja definides en l'anàlisi textual de Twitter.

Conclusions

A partir dels diferents instruments d'anàlisi utilitzats i dels resultats obtinguts es pot arribar a les conclusions següents:

No hi ha proves de frau electoral a les eleccions de 2019. Cap estudi seriós ha pogut provar que el MAS no va guanyar la primera volta de les eleccions, tal com afirmaven les

Resultats de les eleccions del 18 de desembre de 2020, que confirmen una gran victòria pel MAS, a pesar de la repressió i la pressió mediàtica.

forces d'oposició i l'OEA. La defensa de la seva victòria es veu, a més, reforçada pel nou triomf obtingut a les eleccions de desembre de 2020 per un marge encara més ampli (després d'un any de propaganda adversa i repressió). L'informe de l'OEA que defensava la hipòtesi de frau electoral ha quedat desacreditat en diferents estudis internacionals i s'ha posat en evidència l'existència d'un conflicte d'interessos de l'organització.

Tot i que els experts no es posen d'acord en el fet de si va haver o no un cop d'estat a Bolívia, hi ha diferents factors que apunten en aquesta direcció, tot i que no es tractaria d'un cop d'estat tradicional. Entre aquests factors es pot assenyalar la participació de militars, l'existència de repressió, violència i amenaces contra la població indígena i els polítics del MAS, l'arribada al poder de la presidenta Añez sense el suport parlamentari necessari i la gran influència de potències i corporacions estrangeres.

Com a factors de conflicte que singularitzen la societat boliviana contemporània es poden assenyalar:

- L'existència de tensions ideològiques, ètniques i culturals extremes aguditzades amb l'arribada al poder del MAS.
- L'alineació de la premsa majoritària amb el discurs de l'OEA i els grups de dreta i ultradreta.
- La presència d'un activisme conservador, racista i ultrareligiós contra la població indígena.

- La manca d'homogeneïtat dels moviments indígenes i feministes, que no van ser capaços de frenar la ultradreta durant el conflicte.
- L'existència d'errors dels governs del MAS que van afavorir la polarització i el desencadenament del conflicte en reduir el seu suport social i polític.

Pel que fa a la metodologia emprada, l'aplicació dels filtres del MP i l'ús d'instruments d'anàlisi textual permet ser conscient de possibles influències potencialment distorsionadores en els mitjans de comunicació i la xarxa política. Mostren com es generen i reproduïxen continguts ideològics direccionats com a reacció als esdeveniments polítics o a la necessitat propagandística de generar un determinat estat d'opinió o d'agenda política.

Es planteja, finalment, que el discurs que es va donar en nombrosos titulars, etiquetes i piulades sobre el que va passar a Bolívia, manipulat pels processos d'hipermediatització que estan en joc al món virtual de Twitter i a la premsa *mainstream*, contribueix a una polarització entre les perspectives representades. No obstant això, aquesta polarització del discurs digital hegemònic i contrahegemònic té profundes arrels socials, culturals i econòmiques, com es demostra en aquest treball a l'eixamplar la mirada cap a les lluites indígenes que porten endavant les societats llatinoamericanes i com aquestes, tot i ser canalitzades per vies democràtiques i aconseguint empoderar els febles sense ancorar-se en identitats substancials, continuen exposant-se a noves modalitats de setge i desestabilització.